

DOI: [https://doi.org/10.18524/2410-2601.2024.2\(42\).333052](https://doi.org/10.18524/2410-2601.2024.2(42).333052)

УДК 101.1

Олексій Роджеро

**ФІЛОСОФІЯ КАНТА В МЕЖАХ ВЕЛИКОГО ЧАСУ:
ДО 300-Ї РІЧНИЦІ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ (Частина 1)**

Розгляд кантівського філософського вчення здійснюється в межах метафілософського підходу, розробленого автором, що передбачає опис, аналіз та оцінку будь-якого філософського вчення (системи) як точки перетину й результату взаємодії низки різноманітних чинників (соціо-культурних, логіко-теоретичних, екзистенційних тощо). Цей підхід конкретизується через введення своєрідної «параметричної» моделі аналізу результатів філософської думки. Особлива увага приділяється ключовому поняттю філософії Канта – «речі в собі». (Тут публікується перша частина цієї праці).

Ключові слова: філософія Канта, метафілософія, параметричний аналіз, річ у собі.

Стаття присвячена осмисленню місця філософського вчення Іммануїла Канта в розвитку філософської думки Заходу. (Мотивом для написання стала 300-та річниця з дня народження кенігсберзького мислителя.)

У філософській традиції культурного Заходу вчення Іммануїла Канта посіло міцне й незаперечне місце. Точно так само, як історію античної філософії періодизують, визначаючи епоху «досократиків» і епоху Сократа і після нього, історію західноєвропейської філософії можна поділити на докантівський період і період після Канта.

Кантівське філософське вчення неодноразово піддавалося різноманітним видам аналізу – як критичного, так і апологетичного. Щодо цього вчення точилися суперечки ще серед сучасників Канта, про нього також висловлювався і його послідовник у напрямі класичного німецького ідеалізму – Гегель, чия система тривалий час, здавалося б, перевершила філософію Канта. Проте після звернення до Канта неокантіанцями його філософське вчення безперечно увійшло до складу «лексики» й «граматики» сучасного філософського мислення.

Добре відомі слова англійського філософа і математика А. Вайтгеда про те, що всю західну філософію можна вважати розгорнутим коментарем до філософії Платона. Підтвердити цю думку неважко: достатньо згадати запровадження Арістотелем поняття форми, пригадати універсалії схоластів, а також вроджені ідеї Декарта чи ідеї й враження в англійських емпіриків, а пізніше – ідеїзуючу абстракцію Гусерля.

Цей вплив Платона не оминув і кантіанської філософії, де ідеї чистого розуму розглядаються як регулятивні принципи. Однак, попри всю важливість цього питання для кантіанської критичної філософії, навряд чи саме ця концептуальна конструкція може претендувати на центральне місце в ученні Канта. Значно обґрунтованіше, вважається, було б поставити на це місце інший кантіанський концепт – поняття речі в собі. Саме це поняття –

«річ у собі» (*Ding an sich*) – стало найхарактернішою ознакою філософії кенігсберзького мислителя, і неможливо зрозуміти й оцінити його вчення без проникнення в смислові грані цього поняття.

Але про це дещо пізніше: перед тим як перейти до виконання цього завдання, слід спробувати представити кантіанське вчення в сукупності та єдності його різних вимірів. Для цього спробуємо окреслити своєрідну матрицю будь-якої філософської роботи, параметри якої дозволили б дати не стільки суб'єктивну чи «партійну» оцінку цього вчення, скільки зробити можливим опис цього типу культурно-духовних об'єктів, – подібно до того, як це здійснюється в роботах ботаніків, зоологів і культурологів.

У найзагальнішому та приблизному вигляді можна було б описувати, аналізувати й оцінювати будь-яке філософське вчення, задаючи такі своєрідні параметри:

- 1) **ситуація**, в межах якої формувалося це вчення: маються на увазі відповідні соціальні, культурні, історичні, теоретичні й інші умови та обставини, на ґрунті яких і виникає філософська думка. (Підхід, що об'єднує всі ці дослідницькі настанови й методологічні виміри аналізу, ми називаємо метафілософським [Роджеро 2022]);
- 2) **проблема**, яка формулюється як умова для відповіді на ті виклики філософської думки, що породжуються цією ситуацією (ця проблема може бути вже поставлена раніше, ніж виникло досліджуване філософське вчення, або ж вперше з'являється саме у ньому);
- 3) **інструменти** (тобто ті мисленнєві настанови, принципи, концептуальні конструкції, онтологічні припущення), які були створені автором цієї філософської системи (вчення) для розв'язання зазначеної проблематики;
- 4) **результати** використання цих інструментів у вирішенні відповідних поставлених проблем, що були сформульовані у цьому філософському вченні;
- 5) **значення** всієї тої роботи, виконаної мислителем, для розвитку вихідної ситуації як у її життєвому соціокультурному плані, так і в плані внутрішньої еволюції самої філософської думки.

Почнемо з історичної ситуації. Кант народився у Прусському королівстві, яке разом з іншими німецькими землями, як відомо, на той час не входило до числа найбільш розвинених в економічному та соціально-політичному плані європейських країн. Тим не менш, це не завадило батьківщині Канта посісти гідне місце в культурному відношенні: Кант був і свідком, і учасником піднесення німецької культури й розвитку національної самосвідомості. Вже відбулася Реформація, і її наслідок – виникнення протестантизму як нової християнської конфесії, що мала свою специфіку, – відіграв певну роль у вихованні та формуванні кантівської особистості. Сусідня Франція рухалась у бік своїх яскравих політичних змін, свідком яких став і Кант. Взагалі усю кантівську епоху можна охопити поняттям

Просвітництва – все це обставини, суттєві для формування кантівської філософської думки.

Якщо коротко й узагальнюючи охарактеризувати той виклик, який думка Канта отримала від своєї історичної епохи, то це питання: що означає бути людиною як частиною цивілізованого людського співтовариства? Власне, так і він сам визначає мету тієї справжньої філософії, що її він відрізняє від академічної її ж форми й називає «світовою філософією», а ми могли б назвати життєвою філософією – тобто філософією, що осмислює життя й існування кожної розумної й цивілізованої людської істоти. (У цьому сенсі стосовно Канта також є справедливим гегелівський погляд на філософію, як на «епоху, що схоплена в думці».

Соціально-філософська думка сусідньої Франції розглядала це питання переважно з точки зору громадянського стану людини (бути людиною передусім означало бути громадянином: людина – це природна істота, яка керується принципами розумного егоїзму для свого існування в середовищі подібних до себе істот, тобто її гідність – це розумність і громадянськість). Кант не заперечував би проти останнього, але дивився на це питання дещо інакше, вбачаючи ці чесноти в самостійному застосуванні розуму людиною та її здатності до моральної поведінки. Власне, обґрунтуванням цього й стала кантівська філософська етика, нерозривно пов'язана з його розумінням природи й призначення релігії. (Поряд з розглядом питань філософії моралі, у Канта можна знайти також надзвичайно цікаві погляди й уявлення, що стосуються його політичної філософії, але наврод чи буде помилкою вважати останню цілком похідною від його філософії людського буття.)

Якщо перейти до тої ситуації, що склалася всередині філософії й науки, в рамках якої формувався і перебував Кант, то передусім слід зазначити, що це ідеали й цілі ньютонівської фізики, які в епоху Канта вже міцно претендували на роль універсальної моделі природознавства та й науки взагалі. Філософське осмислення й обґрунтування цього стало однією з найважливіших задач формування кантівського самостійного філософського вчення.

В рамках філософії, її вчення про пізнання ще до Канта сформувалися два, хоч і взаємопов'язані, але в багатьох аспектах протилежні підходи до розуміння природи людського пізнання – раціоналістичний підхід та підхід емпірицизму й сенсуалізму. За кожним із них стояли свої досягнення, значення яких не можна применшувати, але існувала також і низка протиріч і проблем, що не вдалося вирішити ні тому, ні іншому напрямові. Спробою розв'язання цієї дилеми і стало кантівське вчення про пізнання, представлене в його першій критиці.

В філософській ситуації, в якій перебував Кант на початку своєї філософської діяльності, значне місце займало уявлення про активний характер людського пізнання, про певну його самостійність; на це вказували ще на зорі формування західноєвропейської думки спочатку Декарт, а в дещо інакшій формі – потім і Лейбніц (лейбніцевська парадигма, як відомо,

домінувала в німецькій філософській традиції, в якій зростав і почав працювати кенігсберзький мислитель). Це уявлення зазнало розвитку та суттєвих уточнень у кантівській філософській думці, що знайшло свій вияв у таких особливостях його філософії, як вчення про апіорні засади пізнання та утвердження трансценденталізму як провідного філософського підходу (методу).

На основі нашого стислого освітлення ситуації (це був перший параметр нашого метафілософського аналізу) ми можемо перейти до наступного параметра, про який уже йшла мова у зв'язку з розглядом попереднього (ситуаційного).

Які основні проблеми поставив у філософії Кант, що отримали в його вченні своє осмислення і рішення? (Знову ж таки, скажемо про це досить стисло).

У рамках вчення про пізнання Кант ставить і вирішує проблему пояснення феномену теоретичної науки (природознавства й математики), де створюється справжнє наукове знання, що підноситься над різнобарвністю й випадковістю емпіричної дійсності, відкриваючи в ній порядок, цілісність і закономірності. Особливу роль у цьому, як підкреслювали докантіанські раціоналісти, відіграє людський розум, але й без опори на досвід, як наголошували емпіристи, досягти цього було б неможливо.

Кант намагається вирішити цю проблему за допомогою своєрідного синтезу раціоналістичного й емпіристичного підходів – не як квазідіалектичного об'єднання додатковостей, а через радикальне переосмислення загальних принципів цих гносеологічних напрямів. Ідучи цим шляхом, він розробляє:

а) власне вчення про досвід, яке відрізняється від емпіризму й сенсуалізму;

б) важливою частиною цього вчення є концепція апіорного характеру пізнання;

в) питання про можливості й межі людського пізнання Кант переводить із абстрактно-розмитой форми в чітке конструктивно-принципове вираження;

г) поглиблюючи уявлення про активність людського пізнання, він водночас констатує кінцевий характер цього пізнання;

д) метафізика набуває статусу філософської дисципліни, коли вона стає критикою процесу пізнання, його умов і результатів;

е) Кант також стає творцем особливого філософського підходу (методу) – трансценденталізму й трансцендентальної критичної філософії, увага якої спрямовується на виявлення суб'єктивних моментів і умов пізнавального процесу та будь-якої культурної продуктивності;

ж) він чітко позначив антиномічну природу й характер людського пізнання у його прагненні охопити ідеями і принципами все буття: розум, обмежений завжди кінцевим досвідом, неминуче породжує антиномії (протиріччя); тому Кант, вихований на законах і принципах аристотелівської логіки, мусив дати відповідну оцінку цьому феномену нашого пізнання.

У філософії моралі Кант, незадоволений гетерономним обґрунтуванням етики (неважливо, чи це релігійні догмати, чи утилітарні мотиви), прагне автономного обґрунтування моралі. Узявши за мету знайти універсальний моральний закон, форма якого не залежить від соціально-історичного контексту й може стати сталим критерієм незмінних моральних істин, Кант, хоча й не заперечує релігійну традицію, дистанціюється від неї як від джерела моралі та етики. Таким чином виникає проблема як зв'язку моралі з релігією, так і їхнього розмежування. Цю проблематику він розкриває у другій критиці та у своєму трактаті про релігію.

Розглянемо тепер інструменти, які використовує Кант при розв'язанні цих проблем. Це передусім засоби категоріального аналізу, що існували в традиції західної філософської думки й до Канта, де зберігається їхнє традиційне розуміння також й у кантівському філософському вченні. (Наприклад, це поняття феномена, ноумена, суб'єкта, субстанції, а також цілий ряд інших подібних понятійних утворень.) До іншої групи концептуальних засобів належать ті їхні елементи, щодо яких Кант певним чином змінює їх загальноприйнятий зміст. (До таких понять належать поняття об'єктивності, трансцендентності й трансцендентальності, ідеалізму (щодо останнього Кант застосовує власну класифікацію його різновидів).) І, нарешті, можна вказати на специфічні кантівські поняття й утворення: річ у собі, трансцендентальна єдність апперцепції, трансцендентальний суб'єкт, чистий і практичний розум, ідеї й постулати розуму тощо.

Результати вирішення згаданих проблем, а також тих, які ми не згадували, справді можна назвати великими – передусім у тому сенсі, наскільки вагомою виявилася кантівська філософсько-літературна спадщина і наскільки ці рішення отримали фундаментальну філософську розробку. До цих результатів належить його вчення про досвід і формування предметів досвіду, де Кант встановлює як об'єктивні й апостеріорні умови формування досвіду та його предметів, так і суб'єктивні й апіорні передумови, що необхідно доповнюють цей процес. Кант вибудовує теорію пізнання, в центрі якої – діяльність трансцендентального суб'єкта, який має певну внутрішню структуру, а елементами її є певні пізнавальні здібності людини. Найважливіше місце в структурі цього суб'єкта, за Кантом, займають апіорні й чисті форми чуттєвості (простір і час), а також синтезувальна діяльність людського розуму (розсудливості); до цього ж належить і його вчення про апіорно-синтетичні судження.

Кант збагачує традиційні вчення про пізнання, залучаючи такі концептуальні конструкції, що пояснюють саме активний характер людського пізнання: до них, наприклад, належать уявлення про єдність апперцепції, твердження про роль продуктивної сили уяви та деякі інші кантівські новоутворення, як-от розрізнення понять трансцендентального й трансцендентного. Можна було б згадати й деякі інші кантівські розробки, як-от його систематику пізнавальних категорій (остання доволі оригінальна, хоч і дещо штучна); однак, безсумнівно, необхідно зазначити про розробку

Кантом принципово нового варіанта логіки, що відрізняється від традиційної формальної логіки – це філософська (трансцендентальна) логіка.

Розв'язуючи питання про можливості й межі людського пізнання, Кант формулює чітке й принципове обґрунтування свого рішення: з одного боку, ніяких зовнішніх меж для людського знання не існує (тут Кант виступає повним оптимістом), але людське знання, за Кантом, ніколи не зможе відокремити від пізнаваної реальності ту тінь (або ж відблиск), що її кидає на наше знання наша людська у ньому присутність.

У сфері філософії моралі (для Канта це в першу чергу те, що він називає сферою дії практичного розуму) Кант звертається до розгляду складної й подвійної природи людської істоти: з одного боку, укоріненість людини в природному житті, з якого вона походить і від якого ніколи не зможе відійти; з іншого – перебування людини як моральної істоти в царстві, яке Кант називає свободою. Тут закони природи перестають детермінувати свідомість і вчинки людини завдяки тому, що людина нібито має вроджену здатність морального вибору між добром і злом; цей вибір, за Кантом, людина може вчиняти вільно і без примусу, спираючись лише на власну волю. Ці кантівські уявлення фактично представляють своєрідну онтологію людського буття, як її будує кантівська філософія. За своєю суттю, як бачимо, людське буття є принципово неоднорідним: в ньому проглядається дуалістичність людської істоти – не тільки дуалістичність добра й зла як змісту людської природи, але й дуалістичність складу, з якого створена людська природа: з одного боку – це природні елементи нашого устрою, а з іншого – це культурні (моральні, духовні та інші) його елементи.

Тут поза межами нашого аналізу залишається без уваги цілий ряд інших важливих питань і проблем, на які свого часу відреагував Кант, і запропоновані ним рішення яких не втратили значущості і сьогодні: наприклад, кантівське уявлення про шляхи досягнення вічного миру, його філософське осмислення таких морально-психологічних феноменів, як смертна кара, допустимість евтаназії, його оцінка і ставлення до революційних дій та змін їх значущості і допустимості та багато чого іншого.

Порушені Кантом питання естетики (наприклад, вчення про піднесене й прекрасне, яке має також і загальноантропологічний вимір), його оригінальні міркування щодо питань смаку, генія, таланту й багато іншого з цієї галузі ми наразі залишимо поза розглядом.

Отже, значення кантівських мисленневих міркувань визначається як рішеннями вищезазначених проблем, що стояли перед суспільством, наукою, культурою та самою філософією, так і подальшим впливом кантівської думки на розвиток філософії в наступні століття.

Дуже стисло спробуємо окреслити основні моменти цього впливу. Передусім, безумовно, слід зазначити роль Канта як засновника традиції німецького класичного ідеалізму: саме від нього бере початок цей напрям. Філософське вчення Й. Г. Фіхте, також Ф. В. Шеллінга і Г. Гегеля були б немислимі без Канта. Сталося так, що гегелівське вчення, яке виникло вже

пізніше, спочатку ніби перевершило вчення Канта (насправді, в цілому ряді суттєвих моментів Гегель пішов далі Канта, що й було відзначено в інших філософських концепціях, наприклад, у марксизмі).

Але вже в середині 19-го століття А. Шопенгауер понад Гегеля звертається до Канта. Серед представників так званої «філософії життя» жанром кантівських критик надихався В. Дільтей, який поставив собі за мету створити «Критику історичного розуму». Потім, у останній третині того ж століття, прапор кантівської філософії було підхоплене неокантіанцями, які оновили Кантове вчення про досвід (Г. Коген) і перетворили його філософську етику, що включала в себе онтологію людського існування, на теорію цінностей (Г. Ріккерт).

Уже в 20-му столітті М. Шелером було розроблено вражаюче вчення про матеріальну етику цінностей, яке стало своєрідним доповненням етичного формалізму Канта. І, звичайно, найбільший вплив кантівська думка справила на створення феноменології Е. Гусерлем; тут розроблений Кантом трансцендентальний підхід виступив загальною основою як гусерлівської філософії, так і загалом усієї сучасної філософської думки.

Не можна не відзначити й порушену Кантом критику метафізичного пізнання для всієї подальшої філософії – у Гегеля, у Маркса та в ряду інших відомих мислителів, – але передусім тут слід назвати проблему подолання метафізики особливим (не зовсім кантівським!) способом, що пройшла через усе філософське творче життя М. Гайдеггера.

Не зайвим буде зазначити вплив окремих кантівських положень (наприклад, його вчення про відмінність аналітичних і синтетичних суджень) на логіко-філософські вчення 20-го століття (наприклад, на філософію логічного аналізу). Деякі важливі ідеї Канта отримали розвиток і нове висвітлення в роботах структуралістів і постмодерністів: особливо слід відзначити здійснене М. Фуко розширення кантівського розуміння апіорності шляхом включення до нього «історичного апіорі».

Тепер спробуємо трохи заглибитись у кантівську філософську думку. Взагалі, серед цих понять і категорій, які використовують у філософському дискурсі, виділяються певні окремі поняття, що акумулюють у собі головний смисловий зміст цих філософських концепцій та вчень. Отже, у вченні Платона цю роль відіграють такі поняття, як «ідея», «ейдос», «утопос»; для Аристотеля – це «форма», «матерія», «телос» та «ентелехія»; для Декарта – «*cogito*», а для Спінози – «субстанція як причина *causa sui*»; для Ніцше, скажімо, – це «вічне повернення» та «надлюдина», а для Гайдеггера – «*Dasein*».

Щодо Канта, то навряд чи викликає заперечення думка, що таку роль відіграють поняття «речі у собі» та «категоричний імператив». Якщо останнє поняття має достатньо ясний сенс і значення у межах кантівської філософії, то відносно першого («речі у собі») такою упевненості не існує. Більш того, згадаємо достатньо відомі слова німецького філософа Ф. Г. Якобі про те, що «без такої передумови (поняття «речі у собі») неможна увійти у [кантівську]

систему, а із такою передумовою не можна в неї залишатися» [Jacobi 1976: 340]. Хоча після цих слів минуло вже більше як 200 років, чіткого та ясного розуміння, як здається, це ствердження не набуло, тому це стає завданням для майбутнього спеціального дослідження. Далі ми спробуємо продемонструвати, що та виразна характеристика, яку надав цьому поняттю цей сучасний Канту мислитель, не є цілком правильною.

Доведення цієї тези та заглиблення у аналіз найважливішого кантівського поняття речі у собі, буде продовжено у наступній частині цієї роботи.

Список використаної літератури

- Роджеро, О. (2022) *Методологічні нотатки до метафілософії як філософської дисципліни*, в: *Дόξα / Докса. Збірник наукових праць з філософії та філології*. Вип. 2(38). Сковородіана: мандри філософування-2. Одеса, Акваторія, с. 23–27.
- Jacobi, F. H. (1976) *Werke*. B. II. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 304 S.

Oleksii Rodzhero

KANT'S PHILOSOPHY WITHIN THE BOUNDARIES OF DEEP TIME: ON THE 300th ANNIVERSARY OF HIS BIRTH (Part 1)

The examination of Kant's philosophical doctrine is carried out within the framework of a metaphilosophical approach undertaken by the author, which involves the description, analysis, and evaluation of any philosophical doctrine (system) as a point of intersection and the result of the interaction of a number of diverse factors (socio-cultural, logical-theoretical, existential, etc.). This approach is specified by introducing a particular "parametric" model for analyzing the outcomes of philosophical thought. Special attention is given to the central concept of Kant's philosophy – «Ding an sich». This publication presents the first part of the study.

Keywords: *Kant's philosophy, metaphilosophy, parametric analysis, Ding an sich.*

References

- Rodzhero, O. (2022). *Metodolohichni notatky do metafilosofii yak filosofskoi dystsypliny* [Methodological notes on metaphilosophy as a philosophical discipline], в: *Dóxa / Doksa. Zbirnyk naukovykh prats z filosofii ta filolohii*. Vyp. 2(38): Skovorodiana: mandry filosofivannia-2. Odesa, Akvatoriia, s. 23–27.
- Jacobi, F. H. (1976) *Werke*. B. II. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 304 S.

Стаття надійшла до редакції 24.10.2024

Стаття прийнята 11.11.2024